

УДК: 159.943.8 + 159.942

© Моргунова Н.С., Єльчанинова Т.М., 2014 р.

Н.С. Моргунова, Т.М. Єльчанинова
Національний автомобільно-дорожній
університет; національний педагогічний
університет імені Г.С.Сковороди, м. Харків

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ АДАПТАЦІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ ДО НАВЧАННЯ У ВНЗ УКРАЇНИ

У статті розглянуті поняття «адаптація», «психологічна адаптація», «особистісний адаптаційний потенціал», уявлення зарубіжних та вітчизняних вчених про ці явища. Представлені методи дослідження психологічної адаптації іноземних студентів до навчання у ВНЗ України.

Ключові слова: адаптація, психологічна адаптація, іноземні студенти, навчальна діяльність, особистісний адаптаційний потенціал.

Н.С. Моргунова, Т.Н. Ельчанинова НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ АДАПТАЦИИ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ К ОБУЧЕНИЮ В ВУЗАХ УКРАИНЫ

В статье рассматриваются понятия «адаптация», «психологическая адаптация», «личностный адаптационный потенциал», представления зарубежных и отечественных ученых об этих явлениях. Предлагаются методики исследования психологической адаптации иностранных студентов к обучению в вузах Украины.

Ключевые слова: адаптация, психологическая адаптация, иностранные студенты, учебная деятельность, личностный адаптационный потенциал.

N.S. Morgunova, T.N. Elchaninova SCIENTIFIC APPROACHES TO RESEARCH OF PSYCHOLOGICAL FEATURES OF ADAPTATION OF FOREIGN STUDENTS TO TEACHING IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UKRAINE

In the article the concepts "adaptation", "psychological adaptation", "personal adaptation potential", ideas of foreign and domestic scientists of these phenomena are considered. Techniques of research of psychological adaptation of foreign students to teaching in higher education institutions of Ukraine are offered.

Key words: adaptation, psychological adaptation, foreign students, educational activity, personal adaptation potential.

Постановка проблеми. В останні роки розвитку психологічного знання спостерігається значна актуалізація інтересу дослідників саме до питань особистості. Дослідження процесів будови людиною своєї соціа-

льної та особистісної ідентичності, формування персональної системи цінностей, індивідуальних стратегій поведінки в мінливих соціальних умовах, тобто усього того, що у цілому можна визначити як активність особистості у соціумі, яка у силу свого суспільно-історичного характеру вимагає пристосування до умов середовища, є сьогодні у центрі уваги вчених. Дослідження адаптації людини набувають особливої актуальності у зв'язку зі зростанням інтенсивності взаємодії соціумів та збільшенням кількості факторів, які посилюють динамічність взаємовідносин людини та оточуючого її середовища та обумовлюють підвищенні вимоги до адаптаційних механізмів. Ефективність процесу адаптації у значній мірі визначає успішність діяльності і зберігання фізичного та психічного здоров'я людини.

В умовах реалізації економічних та геополітичних задач на висококонкурентному ринку освітніх послуг питання пристосування іноземних студентів до освітнього простору України та адаптація до нового соціокультурного середовища набувають особливої актуальності та вимагають психологічного наукового вирішення.

Актуальність дослідження визначається тим, що саме своєчасна адаптація до умов навчання у ВНЗ є однією з найважливіших передумов успішної навчальної діяльності студентів, особливо іноземних.

Складність процесу адаптації до навчання у ВНЗ полягає у тому, що у студента відбувається перебудова всієї системи ціннісно-пізнавальних орієнтацій особистості, засвоюються нові способи пізнавальної діяльності і формуються певні типи та форми міжособистісних стосунків. Ефективність адаптації студентів до вузівського навчання визначає міру психологічного комфорту, навчальної мотивації, спрямованості і характеру навчальної діяльності студента. Від успішності адаптації залежить подальший хід професійного життя людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій дає можливість виділити основні концептуальні підходи до проблеми адаптації особистості. У психологічній літературі адаптація розглядається як багаторівневий, динамічний процес, який має свою структуру, послідовність та особливості перебігу, пов'язані з певною перебудовою особистості у рамках включення у нові соціальні ролі.

А.Г. Маклаков вважає здатність до адаптації не тільки індивідуальною, але й особистісною властивістю людини [5]. Адаптація розглядається ним і як процес, і як властивість живої саморегулюючої системи, яка виявляється у здібності пристосуватися до мінливих зовнішніх умов. Адаптаційні здібності людини залежать від психологічних особливостей особистості, які складають його особистісний адаптаційний потенціал. А.Г. Маклаков [5] відносить до нього наступні характеристики: нервово-

психологічну стійкість, рівень розвитку якої забезпечує толерантність до стресу, самооцінку особистості, яка є ядром саморегуляції і визначає ступінь адекватності сприймання умов діяльності і своїх можливостей, відчуття соціальної підтримки, яке обумовлює почуття власної значимості для оточуючих, рівень конфліктності особистості, досвід соціального спілкування.

В.А. Якунін [11] розуміє під адаптацією процес взаємодії людини з навколишнім середовищем, в результаті якої у нього виникають моделі та стратегії поведінки, адекватні умовам, які змінюються у цьому середовищі. Це загальне визначення можливо застосовувати і до умов освітнього середовища.

Психічна адаптація, на думку Ф.Б. Березіна [1], являє собою процес, який забезпечує оптимальну відповідність особистості та оточуючого середовища у ході здійснення властивої людині діяльності. У будь-якому регіоні у повсякденних ситуаціях людина постійно бере участь у великій кількості взаємодій, ефективність яких залежить від міри сформованості в процесі індивідуального розвитку адаптивних механізмів, які забезпечують відповідність психічної діяльності людини, її поведінки вимогам середовища і в той же час дозволяють здійснювати досягнення важливих для неї цілей. При зміні життєвих стереотипів кількість та різноманітність взаємодій зростає, і збереження психічної адаптації залежить від здатності суб'єкта інтегрувати вимоги середовища та власні потреби і цілі з урахуванням зміни умов.

Н.М.Лебедева [4] визначає психологічну адаптацію як сукупність внутрішніх психологічних наслідків: ясне почуття особистої чи культурної ідентичності, добре психологічне здоров'я та досягнення психологічного задоволення у новому культурному контексті.

Значна кількість науковців (Алівердієва І.А., Андрєєва Д.А., Балл Г.А., Гордон Л.А., Єгорова Л.Г., Зотова О.І., Кряжева І.К., Левченко М.В., Ронгинська Т.І.) розуміють під соціально-психологічною адаптацією особистісну адаптацію, тобто адаптацію особистості до соціальних проблемних ситуацій, звикання індивіда до нових умов зовнішнього середовища з витратою певних сил, взаємне пристосування індивіда та середовища. Референтними показниками адаптованості є позитивні емоції у відносинах з оточуючими, задовільне самопочуття та відчуття душевного комфорту [7].

У нашому дослідженні ми розглядаємо психологічну адаптацію як процес активного і творчого пристосування індивіда до умов соціального середовища, зокрема до умов навчання і виховання в навчальному закладі. Ми вважаємо, що адаптація до освітнього середовища ВНЗ – це одна з

форм пристосувальної поведінки людини, і має ті ж компоненти, що і будь-який інший адаптивний процес.

Існує декілька підходів до вивчення процесу адаптації студентів до навчання у ВНЗ. А.К. Грішанов, В.Д. Цуркан [2] стверджують, що під адаптацією студента слід розуміти процес приведення основних параметрів його соціальних та особистісних характеристик у відповідність, у стан динамічної рівноваги з новими умовами середовища вищого навчального закладу як зовнішнього фактору по відношенню до студента. Основний зміст процесу адаптації до навчання автори визначають як формування нового відношення до професії, засвоєння нових навчальних форм, оцінок, засобів та прийомів самостійної роботи та інших вимог, пристосування до нового типу навчального колективу, його звичаїв та традицій, навчання новим видам наукової діяльності, пристосування до нових умов побуту у студентських гуртожитках, нових зразків «студентської» культури, нових форм використання вільного часу.

А.В. Сіомічев [8] визначає адаптацію як процес пристосування індивідуальних та особистісних якостей до життя і діяльності людини в умовах існування, що змінилися, та виділяє у сфері адаптації студентів пізнавальний і комунікативний аспекти як основні напрямки навчальної діяльності.

Труднощі, з якими у процесі навчання стикаються іноземні студенти, відмінні за змістом від труднощів українських студентів (подолання дидактичного бар'єру), залежать від національних та регіональних характеристик і змінюються від курсу до курсу. Процес адаптації іноземних студентів до навчання у ВНЗ ускладнюється декількома факторами. Адаптація студента-іноземця до умов іншого середовища пов'язана з багатьма проблемами: налагодженням соціальних контактів, подоланням мовного бар'єру, самореалізацією у новому соціумі та інтеграції у нього, позбавленням від стереотипного сприйняття представників іншої культури, розвитком толерантного ставлення до учасників міжкультурного спілкування та взаємодії, подоланням культурного шоку, а також пристосуванням до цінностей нового суспільства.

Адаптація іноземних студентів визначається І.В. Ширяєвою як «формування стійкої системи відношення до всіх компонентів педагогічної системи, яка забезпечує адекватну поведінку, що сприяє досягненню цілей педагогічної системи» [10].

Дослідники М.О. Іванова, Н.А. Титкова [3], І.А. Мушарапова [6] розглядають адаптацію іноземних студентів у контексті труднощів їх включення в навчальний процес на різних стадіях навчання, можливостей оптимізації психолого-педагогічної та дидактичної адаптації на основі сис-

темного вивчення контингенту іноземних студентів за допомогою цілого ряду методик.

У зарубіжній літературі проблеми адаптації іноземних студентів розглядаються у контексті індивідуального «входження» представника іншої країни у нову для нього культуру. Пріоритетними задачами дослідження зарубіжних вчених є загальні (визначення свого місця у житті, реалізація свого потенціалу та ін.) та специфічні проблеми іноземних студентів (використання накопиченого досвіду після повернення на батьківщину та ін.).

Роль культурних підстав у адаптації продемонстрована у роботах Дж. Беррі, С. Бочнера, Х. Д. Брауна, Дж. Вико, Г. Лебона, Р. Рорті, крос-культурні теорії про культурний синдром та культурний шок були обгрунтовані Г. Триандисом, Г. Хофстедом, А. Ферхнемом, К.Обергом, М.Запфом, К.Уордом та ін. У роботах зарубіжних авторів розкрито ціла низка проблем, які стосуються соціально-психологічних факторів адаптації іноземних студентів до соціальних та культурних відмінностей у таких країнах, як США, Великобританія, Австралія, Індія та Германія (роботи Р. Лазаруса, С. Фолкмана, Б. МакЛеода, А. Лина, М. Ллойда та ін.).

Узагальнення усіх цих досліджень дозволило поставити проблему психологічного вивчення адаптації іноземних студентів. Не викликає сумнівів, що адаптація іноземних студентів – процес багатоаспектний. Він містить у собі пристосування до нового соціокультурного середовища, пристосування до нових кліматичних умов, часу, до нової освітньої системи, нової мови спілкування, до інтернаціонального характеру навчальних груп, пристосування до культури нової країни та ін.

Під адаптацією іноземних студентів до освітнього середовища українського ВНЗ ми розуміємо багатофакторний процес входження, розвитку та становлення особистості студента-іноземця у освітньому просторі університету у рамках комплексного поєднання і взаємодії інформаційно-функціонального та соціокультурного полів. Не дивлячись на відмінності між психологічною, соціокультурною, інтелектуальною та іншими видами адаптації, у реальному житті, переплітаючись, вони виявляються окремими аспектами єдиного процесу. Як правило, у природних умовах на людину діє не окремий фактор, а комплекс факторів середовища.

Труднощі, з якими зіштовхується іноземних студент, особливо у перший рік навчання, можуть бути згруповані наступним чином:

- психофізіологічні труднощі, пов'язані з перебудовою особистості, «входженням» у нове середовище, психоемоційним напруженням, зміною клімату та ін.;

- навчально-пізнавальні труднощі, пов'язані, в першу чергу, з недостатньою мовною підготовкою, подоланням відмінностей у системах освіти,

адаптацією до нових вимог и системи контролю знань, організацією навчального процесу;

- соціокультурні труднощі, пов'язані з освоєнням нового соціального і культурного простору ВНЗ, подоланням мовного бар'єру у вирішенні комунікативних проблем як по вертикалі (з адміністрацією факультету, викладачами та співробітниками), так і по горизонталі, тобто у процесі міжособистісного спілкування усередині інтернаціональної малої навчальної групи, навчального потоку, на побутовому рівні.

Дослідження психологічних аспектів адаптації до навчання у ВНЗ повинно складатися з дослідження зовнішніх і внутрішніх факторів, зокрема таких фундаментальних складових, як пізнавальна діяльність та міжособистісна взаємодія. Це передбачає виділення дидактичної (навчальної) та соціально-психологічної адаптації.

Дидактична адаптація іноземних студентів до ВНЗ – це адаптація у сфері провідної діяльності (тобто, навчання). Це цілеспрямований процес і результат взаємодії суб'єктів навчання і нового дидактичного середовища ВНЗ, який регулюється за допомогою спеціальних дидактичних засобів і методик, та забезпечує узгодження сподівань суб'єктів, їхніх можливостей та дидактичного середовища [9]. Соціально-психологічний аспект психологічної адаптації іноземних студентів до навчання у ВНЗ включає адаптацію у сфері спілкування (у нових соціальних умовах) та супроводжується змінами у структурі особистісних властивостей (тобто, адаптація до себе у нових умовах).

До інструментарію, який дозволяє оцінити успішність психологічної адаптації іноземних студентів до нових соціокультурних умов та освітнього середовища ВНЗ повинні увійти методики, спрямовані на виявлення факторів, які впливають на включення іноземного студента до навчально-виховного процесу. Це може бути поліструктуроване інтерв'ю, яке виявляє цільові установки на навчання, ціннісні орієнтації, оцінку виховних заходів різного рівня, життя у багатонаціональному гуртожитку та ін.), різні діагностики та методики, спрямовані на вивчення факторів міжгрупового та міжособистісного спілкування у процесі навчальної та позанавчальної діяльності, такі як, наприклад, «Багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» А.Г. Маклакова, С.М. Чермяніна, «Шкала соціально-психологічної адаптованості» К. Роджерса, Р.Даймонда (адаптація Т.В. Снегірьової). Можливе використання стандартизованих методик, таких як 16-факторний опитувальник Р. Кеттела, шкала Р.Спілберга та шкала соціальної дистанції Е. Богардуса.

Особистісний опитувальник Р. Кеттела дозволяє вивчити національно-психологічні особливості іноземних студентів, оскільки він дає змогу одночасно вивчити особистісні особливості студентів та оцінити тенденції

їх реагування на узагальнені описи ситуацій, що мають місце у період адаптації. Ця методика пропонує протилежні варіанти поведінки, кожен з яких може стати позитивним у низці ситуацій, щоб визначити ступінь виразності і специфічний «набір» таких у представників різних країн.

Навчання іноземних студентів проводиться у інтернаціональних навчальних групах, тому спілкування з представниками інших країн і повсякденна навчальна діяльність суттєво впливають на формування особистості студента. Адаптація до групи, як правило, містить елементи раціональної поведінки – усвідомлення та оцінка внутрігрупової ситуації служать основою орієнтировки в ній та формують внутрішню складову адаптації (інтернаціоналізацію групових норм, цілей, цінностей) та зовнішню, поведінкову (відповідність груповим вимогам та очікуванням). До соціально-психологічних характеристик міжнародних навчальних груп можна віднести оцінку студентом групи у цілому і міжособистісних відносин у ній, суб'єктивне уявлення про власне положення та положення інших членів групи, бачення переважаючих у групі цілей, цінностей, інтересів і настроїв. При вивченні подібних груп доречно використовувати соціометричні індекси і «шкалу соціальної дистанції» Е. Богардуса.

Емоційні фактори, до числа яких відноситься тривожність, відіграють важливу роль у внутрішньо групових процесах, в умінні розуміти себе і других, визначаючи, тим самим, успішність адаптації. Для оцінки рівня тривожності можливо використання методики Ч. Спілберга, яка дозволяє вимірювати і особистісну тривожність, і тривожність як стан в певний момент часу у минулому та теперішньому часі.

Важливою умовою успішної адаптації студента є наявність у нього здатності правильно оцінити свої можливості як по відношенню до навчальних завдань, які йому пред'являються, так і по відношенню до його розпорядку та правил, що визначають їх виконання. Саме тому доречним у дослідженні адаптації стане використання методики визначення самооцінки студента як показника його здібності до навчальної адаптації, такої, як, наприклад, «Методика діагностики рівня суб'єктивного контролю» Дж. Роттера (адаптація Є.Ф. Бажина, С.А. Глинкіної, А.М. Еткінда).

Динаміку розвитку уваги, пам'яті та образного мислення можна розглядати як процес, який відображає пристосування студентів до навчання у ВНЗ. Зміна рівнів функцій та їхня стабілізація – показник адаптації до навчального процесу. Для визначення цього показника можливо використання різних методик дослідження когнітивно-регулятивних особливостей: методики дослідження стилю саморегуляції В.І. Моросанової, методики визначення металінгвістичної обізнаності та метапам'яті Т.Б. Хомуленко, методики діагностики організації часу життя у студентів В.Я. Ляу-

діс, методики «Мотивація досягнення студентів у вищій школі» С. О. Пакуліної та ін.

Вивчення особливостей психологічної адаптації іноземних студентів з різних регіонів необхідно для рішення завдань індивідуального підходу при навчанні, успішної адаптації студентів до умов вищої школи. Успішна психологічна адаптація іноземного студента до навчального процесу забезпечує адекватну взаємодію об'єкта з соціальним та інтелектуальним середовищем ВНЗ, формування нового соціального статусу, засвоєння нових соціальних ролей, набуття нових цінностей, розуміння значущості традицій майбутньої професії.

В результаті проведеного теоретичного аналізу можна зробити такі **висновки:**

1. В психологічній науці не існує єдиного погляду на психологічні особливості адаптації до навчання іноземних студентів.

2. Серед загальноновживаних підходів до психологічної адаптації студентів можна виділити розуміння її як процесу, який забезпечує оптимальну відповідність особистості та оточуючого середовища у ході здійснення властивої людині діяльності; як сукупність внутрішніх психологічних наслідків; як звання індивіда до нових умов зовнішнього середовища з витратою певних сил, взаємне пристосування індивіда та середовища; як процес приведення основних параметрів його соціальних та особистісних характеристик у стан динамічної рівноваги з новими умовами середовища ВНЗ як зовнішнього фактору по відношенню до студента; як формування стійкої системи відношення до всіх компонентів педагогічної системи, яка забезпечує адекватну поведінку, що сприяє досягненню цілей педагогічної системи.

3. Розгляд психологічної адаптації в контексті здійснення навчальної діяльності іноземних студентів є актуальним прикладним боком наукових досліджень.

Перспективу досліджень складе визначення взаємозв'язків між індивідуально-психологічними особливостями іноземних студентів з різних регіонів та ефективністю їхньої психологічної адаптації до навчання, дослідження взаємозв'язку між дидактичною та комунікативною адаптацією. Це дозволить зробити процес комплектування навчальних груп психологічно більш обґрунтованим та педагогічно більш продуктивним, щоб кожен іноземний студент міг повною мірою проявити свої здібності та здійснити повноцінну і результативну навчально-пізнавальну діяльність.

Література

1. Березин Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека / Ф.Б. Березин. — Л.: Наука, 1988. — 270 с.
2. Гришанов Л.К. Социологические проблемы адаптации студентов младших курсов / Гришанов Л.К., Цуркан В.Д // Психолого-педагогические аспекты адаптации студентов к учебному процессу в вузе. — Кишинев, 1990. — С. 29-41.
3. Иванова М.А. Социально-психологическая адаптация иностранных студентов первого года обучения в вузе // М.А. Иванова, Н.А. Титкова. — СПб., 1993. — 207 с.
4. Лебедева Н.М. Введение в этническую и кросс-культурную психологию / Н.М. Лебедева. — М.: Ключ-С, 1999. — 224 с.
5. Маклаков А.Г. Личностный адаптационный потенциал: его мобилизация и прогнозирование в экстремальных условиях / А. Г. Маклаков // Психол. журн. — 2001. — Т. 22. — №1. — С. 16-24.
6. Мушарапова И.Л. Психологические факторы адаптации иностранных студентов к обучению на подготовительном факультете российского вуза: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Мушарапова И.Л. — Тула, 2000. — 152 с.
7. Налчаджян А.А. Социально-психическая адаптация личности / А.А. Налчаджян. — Ереван, 1988. — 254 с.
8. Сиомичев А.В. Психологические особенности адаптации студентов в сфере познания и общения в вузе: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.07 / Сиомичев А.В. — Л., 1985. — 17 с.
9. Чернявская Т.П. Дидактическая адаптация иностранных студентов к советскому вузу: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 / Чернявская Т.П. — СПб., 1991. — 20 с.
10. Ширияева И.В. Особенности адаптации иностранных студентов к учебно-воспитательному процессу в советском вузе / Ширияева И.В. — Л., 1980. — 93 с.
11. Якунин В.А. Педагогическая психология: Учеб. пособие / Якунин В.А. — СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2000. — 349 с.